

Date: 13th August-2026

**XO'JALIK YO'RITUVCHI SUBYEKTLARDA TOVAR-MODDIY
ZAHIRALARNI HISOBGA OLISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA
ULARNING MOLIVAVIY HISOBOTDAGI AKS ETTIRILISHI MASALALARI**

Ibragimov Baxrom Baxodirovich

Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Biznes va boshqaruv kafedrası v/b dotsenti

Annotatsiya: Tovar-moddiy zahiralar har qanday xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi va ularning hisobga olinishi moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda, xarajatlarni boshqarishda hamda ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda korxonalarda qo'llanilayotgan buxgalteriya hisobining prinsiplari, zahiralar baholash usullari (FIFO, LIFO, o'rtacha og'irlangan baho va boshqalar), ularning moliyaviy hisobotlarda aks ettirilish tartibi chuqur o'rganilgan. Shu sababli, maqolada tovar-moddiy zahiralarining buxgalteriya hisobi jarayonlarini raqamlashtirish, audit vositalarini kengaytirish va nazorat mexanizmlarini mustahkamlash orqali ularning moliyaviy hisobotlardagi haqqoniy aks ettirilishini ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: tovar-moddiy zahiralar, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, MSFO 2, baholash usullari, FIFO, LIFO, o'rtacha og'irlangan baho, zahira harakati, hisob siyosati, aktivlar tuzilmasi, inventarizatsiya, moliyaviy tahlil, axborot ishonchliligi

KIRISH.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning moliyaviy holatini to'g'ri va ishonchli aks ettirishda buxgalteriya hisobi tizimining ahamiyati beqiyosdir. Ayniqsa, ishlab chiqarish va savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun tovar-moddiy zahiralar hisobining to'g'ri yuritilishi korxonaning moliyaviy barqarorligi, daromadlilik darajasi va aktivlar tuzilmasining adekvatligini aniqlashda muhim mezon hisoblanadi. Zahiralarini buxgalteriya hisobida aks ettirishda yuzaga keladigan xatoliklar nafaqat moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligiga, balki boshqaruv qarorlarining asosiligi va investorlar ishonchiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Amaliyotda kuzatilayotgan holatlar shuni ko'rsatmoqdaki, ba'zi korxonalarda tovar-moddiy zahiralarini baholashda yondashuvlar birxillikka ega emas, zahiralar harakatini hujjatlashtirishda uzilishlar mavjud va bu holat umumiy moliyaviy hisobotlarda nomuvofiqliklar paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, hisob siyosatini aniqlashtirish, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish va xalqaro buxgalteriya standartlari, xususan, MSFO 2 (Zahiralarining hisobga olinishi) talablariga moslashtirish zaruriyatini tug'diradi.

Mazkur ilmiy tadqiqotda tovar-moddiy zahiralarini hisobga olishda qo'llanilayotgan uslublar, ularning moliyaviy hisobotlarga ta'siri, nazorat va inventarizatsiya mexanizmlari, baholash asoslari va amaldagi milliy hamda xalqaro me'yoriy hujjatlar asosida tizimli tahlil amalga oshiriladi. Tadqiqotning maqsadi- mavjud hisob tizimini kompleks baholash

Date: 13th August-2026

orqali undagi kamchiliklarni aniqlash, zamonaviy axborot texnologiyalarini hisob jarayonlariga integratsiya qilish imkoniyatlarini o'rganish hamda zahiralar hisobi va moliyaviy hisobot sifati o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdir. Shu asosda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, ular buxgalteriya axborotlarining aniqligi va strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi roli nuqtai nazaridan dolzarb ilmiy ahamiyatga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Tovar-moddiy zahiralarini hisobga olish masalasi buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlil sohalarida uzoq yillardan beri ilmiy izlanishlar markazida bo'lib kelmoqda. Zahiralarining korxona aktivlari tarkibidagi o'rni, ularning narxini belgilashdagi metodologik yondashuvlar, moliyaviy hisobotdagi aks ettirilish tartibi va baholash uslublari yuzasidan ilgari surilgan ilmiy qarashlar ko'plab nazariy konsepsiyalar va amaliy tajribalar orqali boyitilgan. Buxgalteriya hisobi fani bo'yicha klassik yondashuv vakillari hisoblangan A.A. Sokolov, Y.V. Sokolov, V.D. Novodvorskiy va ularning izdoshlari tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularning tadqiqotlarida zahiralarini hisobga olishda ishonchlilik, hujjatlashtirish, baholash usullari va axborotlar tizimlilik alohida urg'u bilan yoritilgan.

Moliyaviy hisobotlarning sifati va ularning foydalanuvchilar uchun ahamiyati doimo muhokama markazida bo'lib kelgan. Bu nuqtai nazardan olib qaralganda, MSFO 2 (IAS 2 – Inventories) standarti zahiralarining baholanishi, tan olinishi va moliyaviy hisobotlardagi aks ettirilishini belgilovchi asosiy hujjat hisoblanadi. Ushbu standartda zahiralarining sotish bahosidan foydalanish, o'rtacha og'irlangan baho usuli, FIFO, LIFO kabi usullarning maqbulligi va shartlari, zararlar holatida qayta baholash talablari belgilangan bo'lib, buxgalterlar uchun aniq yo'l-yo'riq vazifasini bajaradi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda ushbu yondashuvlar asosida zahiralarini hisobga olish tizimi avtomatlashtirilgan ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari orqali amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda ham bu yo'nalish tobora dolzarblashib bormoqda. Sh. Xodjayev, R. Axmedov, A. Kamilov va Z. Alimov kabi mutaxassislarning ishlarida tovar-moddiy zahiralarini hisobga olishda milliy qonunchilik va xalqaro standartlar o'rtasidagi tafovutlar, mavjud tizimda uchrayotgan metodik bo'shliqlar hamda ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Ayniqsa, buxgalteriya axborotlarini raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan nazorat vositalarini joriy etish va elektron hujjat aylanish tizimlari orqali zahiralarini boshqarish samaradorligini oshirishga doir tavsiyalar e'tiborga loyiqdir.

METODOLOGIYA. Mazkur ilmiy tadqiqotda tovar-moddiy zahiralarini hisobga olish amaliyoti va ularning moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishining aniqligi, dolzarbligi hamda zamonaviy standartlarga muvofiqligi o'rganilib, mavjud tizimni takomillashtirish bo'yicha asosli ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilib olindi. Shu munosabat bilan metodologik yondashuv sifatida kompleks, tizimli va tahliliy tadqiqot uslublari uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqot ikki asosiy yo'nalishda olib borildi: birinchisi — nazariy-analitik yondashuv orqali mavjud ilmiy qarashlarni tahlil qilish, ikkinchisi — amaliy jihatdan statistik va hujjatli dalillar asosida real sektor holatini o'rganish.

Date: 13th August-2026

Nazariy bosqichda buxgalteriya hisobining fundamental tamoyillari, xususan, tovar-moddiy zahiralarning moliyaviy hisobotdagi oʻrni, baholash uslublari, hisobot siyosatidagi variantlar, normativ-huquqiy va xalqaro standartlar (ayniqsa MSFO 2) chuqur tahlil qilindi. Bu bosqichda klassik va zamonaviy nazariyalar, olimlar fikrlari, xalqaro tajriba va ilgʻor amaliyotlar oʻrganilib, mavjud yondashuvlarning afzalliklari va kamchiliklari aniqlashtirildi. Ilmiy-empirik asosda ishlab chiqilgan tavsiyalarni shakllantirishda manbalar tanlovi selektiv yondashuv asosida amalga oshirildi, yaʼni faqat dolzarb va metodologik jihatdan asosli manbalargagina tayandi.

Tadqiqotda qoʻllanilgan metodlar orasida taqqoslash, kontent-tahlil, grafik ifodalash, statistik dinamikani oʻrganish, hujjatli tahlil, sistemali yondashuv, monografik usul va regressiya modeli asosiy ilmiy asoslarni tashkil etdi. Ularning uygʻun holda qoʻllanilishi nafaqat ilmiy haqiqatga erishish, balki tavsiyalarni amaliyotga yoʻnaltirishda metodik izchillikni taʼminladi. Shu bilan birga, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida ishlab chiqilgan normativ mezonlar, Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligining buxgalteriya hisobiga oid meʼyoriy hujjatlari, shuningdek, Markaziy bank va Davlat statistika qoʻmitasi maʼlumotlari asosiy tahliliy manba sifatida xizmat qildi.

Mazkur metodologik yondashuv asosida olingan natijalar tovar-moddiy zahiralarni hisobga olish tizimining zaif tomonlarini aniqlash, uni raqamlashtirish, avtomatlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish boʻyicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi. Tadqiqotda ishlab chiqilgan yondashuvlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham banklar, ishlab chiqarish korxonalari, savdo tashkilotlari va boshqa xoʻjalik yurituvchi subyektlar uchun foydali boʻlishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR. Olib borilgan tadqiqotlar asosida tovar-moddiy zahiralarni hisobga olish tizimi bugungi kundagi iqtisodiy va texnologik sharoitlarga toʻliq moslashgan deb aytish qiyin ekani aniqlandi. Amaliyotda faoliyat yuritayotgan korxonalar misolida olib borilgan kuzatuvlar, moliyaviy hisobotlar tahlili hamda ichki buxgalteriya hujjatlarining oʻrganilishi shuni koʻrsatadiki, aksariyat hollarda zahiralar hisobi faqatgina meʼyoriy hisob siyosatining talablarini bajarish darajasida olib borilmoqda, ularning strategik boshqaruvdagi ahamiyati esa yetarlicha eʼtibordan chetda qolmoqda. Hisob tizimida avtomatlashtirilgan texnologiyalardan foydalanish darajasi past boʻlgan korxonalarda, odatda, tovar-moddiy zahiralarning harakati yuzasidan aniqlik darajasi susaygan boʻlib, bu holat real holat bilan moliyaviy hisobotdagi koʻrsatkichlar oʻrtasida tafovutlar yuzaga kelishiga olib kelmoqda.

Zahiralarni baholashda korxonalarning yondashuvlari oʻzaro farq qilishi, xususan, FIFO, LIFO va oʻrtacha ogʻirlangan baho kabi usullarning turli shakllarda va izchil qoʻllanilmasligi natijasida moliyaviy koʻrsatkichlar turlicha natijalarni berayotgani aniqlangan. Bu holat esa korxonaning daromadlilik darajasi, soliq bazasi va balansdagi aktivlar tuzilmasi kabi strategik moliyaviy mezonlarga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir koʻrsatmoqda. Ayrim korxonalarda hisob siyosatida mavjud boʻlgan uslubiy tafsilotlar boʻyicha xodimlarning yetarli malakaga ega emasligi, hisobni yuritishda yagona axborot tizimining yoʻqligi, zahiralarining kirim-chiqim harakatlarini aniq kuzatib borishning murakkabligi kuzatildi.

Date: 13th August-2026

Tahlillar davomida zahiralar bo'yicha o'tkazilgan inventarizatsiya natijalari bilan buxgalteriya hisob ma'lumotlari o'rtasida farqlar aniqlanib, bu farqlar odatda noto'g'ri baholash, kamchiliklar, hujjat aylanishidagi sustkashlik va hisobdagi tizimli yondashuv yetishmasligiga borib taqalmoqda. Mazkur tafovutlar esa moliyaviy hisobotlarda ishonchsizlikka olib kelmoqda, bu esa o'z navbatida investitsion qarorlar va tashqi foydalanuvchilarning tahliliy baholariga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Ayni vaqtda, ba'zi ilg'or korxonalarda raqamli axborot tizimlari orqali real vaqt rejimida zahira harakatini nazorat qilish, avtomatik baholash va hisobotga joylashtirish amaliyotlari joriy etilgan bo'lib, bu tajribalar orqali hisob jarayonlarining aniqligi va shaffofligini sezilarli darajada oshirish imkoniyati yaratilgan.

1 – rasm. Tovar-moddiy zahira hisobidagi asosiy muammolar taqsimoti

Moliyaviy hisobotlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, zahiralar aniqlik bilan hisobga olish faqat buxgalteriya funksiyasi bilan cheklanib qolmay, balki umumiy moliyaviy strategiyaning markaziy elementi sifatida qaralishi zarur. Korxonalar darajasida tovar-moddiy zahiralarining noto'g'ri baholanishi aks holda yillik foyda ko'rsatkichlarining sun'iy ravishda oshishiga yoki pasayishiga olib kelmoqda, bu esa soliq hisob-kitoblarida va kreditorlar oldidagi majburiyatlarni bajarishda noaniqliklar keltirib chiqaradi. Zahira hisobi tizimida avtomatlashtirilgan modullarning yo'qligi esa hujjat aylanishining tezligiga, nazorat mexanizmlarining ishlashiga va axborot oqimlarining ishonchliligiga salbiy ta'sir qilmoqda.

XULOSA. Tovar-moddiy zahiralar xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy faoliyatida asosiy ishlab chiqarish va tijorat resurslaridan biri sifatida strategik ahamiyat kasb etadi. Ularning to'g'ri hisobga olinishi nafaqat moliyaviy axborotlarning haqqoniyligi, balki korxonaning iqtisodiy barqarorligi, moliyaviy tahlilning samaradorligi va boshqaruv qarorlarining asoslilikini ta'minlashda ham bevosita hal qiluvchi rol o'ynaydi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mavjud hisob tizimlarida hali ham inson omiliga kuchli bog'liqlik, baholash uslublarining izchil qo'llanmasligi, normativ-huquqiy me'yorlar bilan amaliyot o'rtasida tafovutlar va axborot oqimlarining ishonchliligini ta'minlashda tizimli muammolar mavjud. Bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, tahliliy qiymati va audit natijalari samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Date: 13th August-2026

Tahlillar shuni aniqladiki, zahiralarini noto'g'ri hisobga olish yoki baholash nafaqat balansdagi aktivlar tarkibida sun'iy o'zgarishlarga olib keladi, balki daromadlilik va xarajatlar ko'rsatkichlarini noto'g'ri aks ettirish orqali moliyaviy hisobotning strategik mazmunini ham buzadi. Bu holat investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga mos kelmaslik, jumladan, MSFO 2 talablarining to'liq bajarilmasligi, korxonani global moliya bozorida ishonchli subyekt sifatida tan olinishiga to'sqinlik qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. Yangi tahrirda 2013 yil 01 mayda 352-son bilan tasdiqlangan.
2. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. 2016-yil 13 aprelda tasdiklangan.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-sonli "Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chikarish va sotish bo'yicha xarajatlar tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi haqidagi Nizom".
4. Moliyaviy hisobot shakllarini to'ldirish koidalari, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2002 yil 27 dekabrda 140-sonli buyrug'i.
5. A.B.Muxametov. B.Matrasulov. G.Turayeva T.: Buxgalteriya hisobi darslik. Ziyonashr. 2023.-347 b
6. A.B.Muxametov. U.Chorshanboyev. G.Turayeva T.: Boshqaruv hisobi darslik. . Ziyonashr. 2024.-169 b
7. Gulizahro, T., & Jaloliddin, X. (2023). SANOAT KORXONALARINI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSIYALAR O'RNI. Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения, 1(6), 219-221.
8. Gulizahro, T., Eldor, T., Asilbek, S., & Muhammadqodir, B. (2023). Asosiy vositalar hisobi va ulardan samarali foydalanish tahlili. " Uchinchi renessansda ilmiy-amaliy tadqiqotlarning dolzarb muammolari" mavzusidagi onlayn konferensiyasi, 2(10), 67-69.
9. Taxirovna, A. S. (2024). Features of Uzbek and English story translations. American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157), 2(2), 202-208.
10. Abdigapparovich, I. H. ASALARICHILIKDA XO'JALIKLARIDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARNI TAQSIMLASHDA YANGI YONDASHUVLAR. "OZUQA EKINLARNI YETISHTIRISHDA EKOLOGIK TOZA OZUQALARNI YETISHTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLARI" XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLAR TO'PLAMI.
11. Abdigapparovich, I. H. ASALARICHILIK XO'JALIKLARIDA BIOLOGIK AKTIVLAR HISOBINI MHXS ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH. "OZUQA EKINLARNI YETISHTIRISHDA EKOLOGIK TOZA OZUQALARNI YETISHTIRISHDAGI

Date: 13th August-2026

MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLARI" XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLAR TO'PLAMI.

12. Ergashev, F., & Ishturdiev, H. (2024). Kichik biznes subyektlarining innovatsion loyihalarni moliyalashtirish yo 'llari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 2(9).

13. Yuldashev, S., & Ishturdiyev, H. (2023). Qishloq xo 'jalik korxonalarida xarajatlar hisobi va mahsulot tannarxini takomillashtirish masalalari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(11-12).

14. Xaitovich, Y. S., & Abdugapparovich, I. K. (2024). FERMER XO 'JALIKLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. *AMERICAN JOURNAL OF BUSINESS MANAGEMENT*, 2(3), 36-44.

